

Розділ 3

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(5):903'15:327

КУЗОВКОВ В. В.

м. Миколаїв

СВІДОЦТВА ВІЗАНТІЙСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ ТВОРІВ ПРО ВІДНОСИНИ СХІДНОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ З КОЧОВИКАМИ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я У IV–VII ст.

Стаття присвячена аналізу свідоцтв візантійських авторів про відносини Східної Римської імперії з кочовиками Північного Причорномор'я у IV–VII ст. Особлива увага приділяється відомостям історичних творів Прокопія Кесарійського та його продовжувачів.

Ключові слова: візантійські автори, Східна Римська імперія, кочовики Північного Причорномор'я.

Постановка проблеми. IV–VII ст. – важливий етап в становленні Візантійської держави. У цей час Східна Римська імперія, як ніколи пізніше, сприймала себе в якості політичної і культурної спадкоємиці Стародавнього Риму. Міжнародна ситуація навколо молоді Візантії була надто небезпечною. Прикордонні регіони імперії знаходились під постійним тиском варварських племен, які переживали добу Великого переселення народів. Поштовхом для варварських міграцій стає вторгнення гунів у степ Східної Європи. Поява нового народу змушує візантійську дипломатію приділяти особливу увагу Північному Причорномор'ю, що знаходить своє відображення в історичній літературі.

Виклад основного матеріалу. Історична наука Східної Римської імперії продовжувала античну традицію, тому не випадково багатьох істориків IV–V ст. відносять як до давньої, так і середньовічної культурної спадщини. Однією з таких постатей був Амміан Марцеллін, який у своїй «Римській історії», дає перший розлогий опис гунів [2]. Він також повідомляє про політичні обставини заняття цими народами степів Північного Причорномор'я.

Певною мірою з західною латиномовною традицією пов'язана творчість історик Іордан, який написав «Гетіку» («Готську істо-

рію») і «Римську історію» в середині VI ст., в часи кульмінації політики Юстиніана I по відновленню Римської імперії в колишніх кордонах. Перша праця Іордана містить багато матеріалів з історії гунів від їх приходу до Східної Європи до поразки нащадків Аттилі під час спроб відродити колишню могутність свого племені. У зв'язку з цим в «Гетиці» ми можемо знайти свідоцтва про відносини гунів з Константинополем. Також в творі містяться відомості і про кочовиків, сучасних Іордану [4]. Друга праця цього автора не є самостійною за змістом.

Наукове осмислення політичних подій в східноєвропейському степу, пов'язаних з приходом гунів намагався надати філософ і історик Євнапій з Сард, який писав грецькою на межі IV–V ст. У його історичній праці описується війна гунів з готами і подальший перехід останніх через Дунай у візантійські володіння [13].

Про розвиток зв'язків імперії з гунами на початку V ст. важливі свідоцтва надає історик Олімпіодор, який написав свою працю грецькою [6]. «Історія» Олімпіодора на збереглась в повному обсязі до нашого часу і збереглась у витягах патріарха Фотія. Олімпіодор повідомляє про візантійське посольство до гунів, якому він особисто брав участь, і згадує гунських

вождів Доната і Харатона, відомих тільки завдяки цьому джерелу.

Однією з найбільш інформативних з питань відносин імперії з кочовиками є праця візантійського історика V ст. Пріска Панійського «Готська історія», яка також дійшла у фрагментах [7]. Пріск детально описує відносини Візантії з гунським об'єднанням племен під керівництвом Руаса і Аттіли, центр якого к середині V ст. переноситься до Паннонії. З Північним Причорномор'єм пов'язаний сюжет про візантійське посольство до народу акацирів, який невдало підбурювався Константинополем до виступу проти Аттіли. Значну частину матеріалів праці склав звіт Пріска про посольство до резиденції Аттіли, в якому він особисто брав участь.

Праця Пріска Панійського також надає важливий матеріал стосовно відносин Візантії з кочовиками євразійського степу і в період, безпосередньо, після падіння Гунської держави. Особливу цінність мають свідectва про міграцію в східноєвропейські степи племен сарагурів, оногурів, урогів та інших, яких деякі дослідники вважають пробулгарськими.

Про відносини Візантії з кочівницькими об'єднаннями VI ст. ми знаходимо свідectва в працях Прокопія Кесарійського, Агафія Мірінейського, Менандра Протіктора, Феофілакта Сімокатти. Прокопій Кесарійський тривалий час перебував секретарем на службі у візантійського полководця Велізарія і брав участь у багатьох походах візантійських військ. Він мав справу з урядовими документами, що робить його праці особливо цінними як джерела інформації. Найбільшою за обсягом працею Прокопія є «Історія війн Юстиніана», яка розподіляється на три частини: «Війна з персами», «Війна з вандалами» та «Війна з готами».

У «Війні з персами» Прокопій описує відносини Візантії з Сасанідським Іраном у 410–551 рр. та дає відомості про участь кочовиків Північного Причорномор'я та Північного Кавказу у війнах між двома імперіями [8]. Обидві імперії намагались залучити на свій бік савірів, які кочували на території Дагестану. Часто згадуються кочовики в якості найманців у візантійській армії, які відігравали значну роль у битвах біля Дари (530 р.) і біля Каллініка (531 р.).

«Війна з вандалами» містить лише поодинокі згадки про участь кочовиків у війні в Північній Африці як візантійських найманців.

Особливо докладно розповідається про дії «гунських» загонів у військових діях у 533–534 рр., в яких Прокопій приймав особисту участь [8].

У «Війні з готами» Прокопій приводить опис степів на північ від Чорного моря та Кавказу і характеризує племена, що мешкали в цьому регіоні. Уваги заслуговують свідectва автора про походи кочовиків в візантійські володіння, їх дії як союзників імперії як у Європі, так і на Кавказі. Якщо у попередніх працях по відношенню до кочовиків причорноморських степів автор використовував архаїчні етноніми (гуни, массагети), то у «Війні з готами» Прокопій конкретизує інформацію, називаючи племена котригурів (кутригурів) та утигурів [9]. Таким чином, праці Прокопія надають досліднику великий масив інформації про відносини Візантії з північними кочовиками.

Агафій Мірінейський продовжив працю Прокопія. Його «Історія Юстиніана» охоплює період з 552 до 558 рр. і описує ситуацію напередодні приходу авар до європейських степів [1]. Особливо докладним є опис нападу кочовиків котригурів на Візантію у 558 р. Автор згадує участь кочовиків, як найманців Візантії у бойових діях проти іранських військ у Закавказзі.

Важливим джерелом стосовно відносин Візантії з кочовиками між 558 та 582 рр. є «Історія» Менандра Протіктора [5]. Менандр дає важливі відомості про заснування Аварського каганату і становлення відносин цієї держави з Візантійською імперією. У праці описується розгром аварами тюркських кочовиків (утигурів та савірів), а також слов'янського племені антів, знищення королівства гепідів, союзників Візантії і підкорення території Паннонії (568 р), куди був перенесений центр каганату.

Не менш цінними свідectва Менандра виступають при дослідженні відносин імперії з Тюркським каганатом. Автор докладно розповідає про тюркське посольство Маніаха до Константинополю і візантійське посольство Земарха, яке було відправлено у відповідь до ставки тюркського кагана. У праці описується тривалий шлях Земарха та даються подробиці переговорів, які призвели до встановлення союзницьких відносин Візантії з тюрками.

На початку правління імператора Тіверія (578–582) відносини Візантії з тюрками заго-

струються. Менандр розповідає про невідале посольство Валентина до ставки кагана, яке призвело до розриву між двома державами. Надається опис військових дій тюрків в візантійських володіннях в Криму і їх спроби прорватись до кордонів імперії через Кавказ.

Останнім в ряду видатних візантійських істориків доби раннього середньовіччя був Феофілакт Сімокатта. Його праця охоплює період правління імператора Маврікія (582–602) [11]. Сімокатта дає відомості стосовно громадянської війни в Тюркському каганаті, що відбулася у 580-х рр., описує посольство візантійців до тюрків, яке відновило відносини між двома державами. Більше уваги Сімокатта приділяє аварсько-візантійському конфлікту, який був однією з головних зовнішньополітичних проблем Константинополя і слугував детонатором для політичної кризи, наслідком якої було усунення з трону імператора Маврікія. Особливої уваги заслуговує екскурс Феофілакта Сімокатти стосовно походження аварів від племен вар і хуні, який часто став об'єктом наукових дискусій.

У середині VI ст. писав свій твір і історик Феофан. Нажаль, його робота також дійшла до нашого часу у вигляді скороченого конспекту, зробленого константинопольським патріархом Фотієм [10]. Матеріали цієї праці суттєво доповнюють свідчення Менандра стосовно посольства Земарха до тюркського кагану і про відносини давніх тюрків з аварами.

Крім історичних творів, іншим важливим виду письмових джерел є хроніки. Однією з провідних праць цієї джерельної групи є «Хронографія» Феофана, яка охоплює період з 282 до 813 рр [12]. Стосовно IV–VI ст. «Хронографія» дає важливі свідчення про відносини Візантії з гунами, булгарами, савірами, аварами та тюрками, змальовує зовнішньополітичну ситуацію навколо імперії. Частина цих свідчень спирається на матеріали попередніх хронік, серед яких слід виділити «Хронографію» Іоанна Малали [3]. В останній ми можемо знайти скороченні і оригінальні версії певних літописних сюжетів, які описують наскоки болгар на балканські володіння імперії в добу правління Юстиніана I.

Для історії Візантії у VII–VIII ст. «Хронографія» Феофана є одним з головних джерел з зовнішньої політики Константинополю. Свідчення Феофана важливі для дослідження

походів Іраклія проти Сасанідського Ірану у 620 рр. і участі в цих походах кочових народів – західних тюрків та хозар, яки були союзниками Візантії. Велику увагу автор приділяє проблемі падіння Великої Булгарії та піднесення Хозарського каганату, кочівницької держави, яка була провідною політичною силою у Східній Європі протягом VII–X ст. Свідчення Феофана є важливим джерелом під час дослідження дій візантійсько-хозарського союзу проти Арабського халіфату та складної зовнішньополітичної інтриги, що пов'язана з поверненням на візантійський трон імператора Юстиніана II Рінотмета (685–695, 705–711) та його відносин з Хозарським каганатом.

Близькою до праці Феофана є хроніка патріарха Никифора – «Бревіарій», яка охоплює період з 602 до 769 рр. [12]. На думку дослідників, «Хронографія» Феофана та «Бревіарій» Никифора мають спільне джерело, що робить у деяких випадках їх інформацію схожою, а в деяких вони доповнюють один одного. Никифор дає нам важливі відомості стосовно Великої Булгарії та про боротьбу між кочовиками європейських степів за гегемонію після падіння Західнотюркського каганату, яка закінчилась перемогою хозар. Інформація Никифора стосовно відносин Хозарського каганату з Візантією і Арабським халіфатом суттєво доповнює свідчення Феофана.

Висновки. Твори візантійських істориків IV–VII ст. містять важливу інформацію про відносини Східної Римської імперії з кочовиками степів Північного Причорномор'я. Деякі з авторів, такі як Олімпіодор, Приск Панійський та Прокопій Кесарійський, приймали участь у дипломатичних місіях, або, як Менандр мали безпосередній доступ до дипломатичних документів. Нажаль частина праць дійшла у витягах патріарха Фотія, імператора Константина VII Багрянородного, або Суди. Однак навіть скорочені звістки містять важливу інформацію. Свідчення істориків доповнюють твори хроністів. Особливо важливі ці праці для періоду після 602 р., яким закінчує свою історію Феофілакт Сімокатта.

Список використаних джерел

1. Агафий. О царствовании Юстиниана / Агафий. — М. — Л. : АН СССР, 1953. — 221 с.
2. Аммиан Марцеллин. Римская история / Аммиан Марцеллин // www.gumer.info/bibliotek_Buks/history/marcell/index.php.
3. Иоанн Малала. Хронография // Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами.

- Тайная история. — СПб. : Алетей, 1998. — С. 468—496.
4. Иордан. О происхождении и деяниях готы / Иордан. — М. : Изд-во восточной лит-ры, 1960. — 436 с.
 5. Менандра византийца продолжение истории Агапиевой // Византийские историки Дексипп, Евнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Патрикий, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец. — СПб. : Типография Л. Демиса, 1860. — С. 311—470.
 6. Олимпиодор. История // Византийские историки Дексипп, Евнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Патрикий, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец. — СПб. : Типография Л. Демиса, 1860. — С. 177—216.
 7. Панийский П. Готская история / П. Панийский // ВДИ. — 1948. — № 4. — С. 244—267.
 8. Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история / П. Кесарийский. — М. : Наука, 1993. — 572 с.
 9. Прокопий из Кесарии. Война с готами / Прокопий из Кесарии. — М. : АН СССР, 1950. — 513 с.
 10. Феофана византийца история // Византийские историки Дексипп, Евнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Патрикий, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец. — СПб. : Типография Л. Демиса, 1860. — С. 489—495.
 11. Феофилакт Симокатта. История / Феофилакт Симокатта. — М. : АН СССР, 1958. — 221 с.
 12. Чичуров И. С. Византийские исторические сочинения: «Хронография» Феофана, «Бревиарий» Никафора / И. С. Чичуров. — М. : Наука, 1980. — 215 с.
 13. Эвнапия продолжение истории Дексипповой // Византийские историки Дексипп, Евнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Патрикий, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец; пер. с греч. С. Дестуниса; примеч. Г. Дестуниса. — СПб. : Типография Л. Демиса, 1860. — С. 57—175.

КУЗОВКОВ В. В.

г. Николаев

СВИДЕТЕЛЬСТВА ВИЗАНТИЙСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ОБ ОТНОШЕНИЯХ ВОСТОЧНОЙ РИМСКОЙ ИМПЕРИИ С КОЧЕВНИКАМИ СЕВЕРНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ В IV–VI ВВ.

Статья посвящена анализу свидетельств византийских авторов об отношениях Восточной Римской империи с кочевниками Северного Причерноморья в IV–VI вв. Особенное внимание уделяется сведениям исторических сочинений Прокопия Кесарийского и его продолжателей.

Ключевые слова: византийские авторы, Восточная Римская империя, кочевники Северного Причерноморья.

KUZOVKOV V. V.

Mykolaiv

BYZANTINE WORKS OF HISTORICAL EVIDENCE ABOUT THE RELATIONSHIP OF THE EASTERN ROMAN EMPIRE WITH THE NOMADS OF THE NORTHERN BLACK SEA LITTORAL IN IV–VII centuries

IV–VII centuries – an important step in the establishment of the Byzantine state. At that time the Eastern Roman Empire, more than ever after, considered itself as a cultural and political successor of ancient Rome. The border regions of the empire were under constant pressure from barbarian tribes that were experiencing The Migration Period. The invasion of the Huns in the steppe of Eastern Europe became an impetus for the barbarian migrations. The emergence of a new nation made Byzantine diplomacy pay particular attention to the Northern Black Sea, which is reflected in the historical literature. However, even the cut data contain important information. The evidence of historians complements the works of chroniclers. These works are particularly important for the period after 602, which concludes the story by Theophylact Simokatta. The chronicles by Theophanes the Confessor («the Chronicle») and Patriarch Nikephorus («Breviarium») deserve special mention for their information value.

Keywords: Byzantine authors, the Eastern Roman Empire, the nomads of the Northern Black Sea.

Стаття надійшла до редколегії 04.02.2014